

СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СУТНІСТЬ

Величезні зміни, що їх зазнало наше суспільство в результаті демократичних перетворень кінця 80 – початку 90-х рр., розпад СРСР, надали можливість переглянути методологічні засади історичної науки, позбавити її ідеологічних обмежень марксизму, подолати відставання від західної історіографії у теоретичному плані. Численні дискусії і полеміки, які пройшли у періодиці й на наукових форумах, продемонстрували прагнення істориків інтегрувати епістемологічний доробок марксистської методології з новітніми теоретичними здобутками західних методологічних напрямків, щоб отримати у підсумку історичну теорію, котра б дозволила відбити історичне минуле у менш ідеологізованих та політизованих формах [1, с. 192]. Одним із нових (для нас нових) підходів до історіописання, двері до яких були відчинені для вітчизняних науковців два десятиліття тому, стала парадигма соціальної історії (також вживаними є терміни “соціологічна історія” та “соціоісторія”).

Розуміння історії як соціальної взаємодії людей проявлялося у різні часи у специфічних формах, обумовлених особливостями історичного буття. Проте, спроби дати єдину загальну дефініцію соціальної історії (сам термін використовується з ХІХ ст.), вочевидь, приречені на невдачу [2, с. 13]. Втім, на нашу думку, навести деякі з них буде доречним.

Відомий англо-американський історик Т. Зелдін стверджував, що у своїх ранніх формах соціальна історія означала передовсім демократизацію історії. Дж. Тревел’ян у вступі до своєї “Соціальної історії Англії” зазначав: “Сфера соціальної історії може бути визначена як повсякденне життя населення даної країни за минулих часів; вона охоплює як загальнолюдські взаємини, так і економічні відносини між різними класами, характер сімейних відносин, побут, умови праці та відпочинку, ставлення людини до природи, культуру кожної епохи...” [3, с. 15–16]. Німецький історик Х. Ріттер у “Словнику історичних понять” запропонував таке визначення: “Соціальна історія – це форма історичного дослідження, в центрі уваги якої перебувають соціальні групи, їхні взаємовідносини та ролі в економічних та культурних структурах і процесах; вона часто характеризується використанням теорій суспільних наук та кількісних методів”. Не менш розгорнуте

визначення подає ще один представник німецької історіографії Ю. Кокка. За його словами соціальна історія займається “історією соціальних спільнот (станів, класів, груп, тощо); їхнім становищем та складом, досвідом, позиціями, поведінкою; такими інститутами, як сім’я, виробництво, партії, союзи; соціальними відносинами – родинними зв’язками, умовами праці, соціальними конфліктами, різними аспектами соціальної нерівності та мобільності, а також соціальними передумовами та наслідками політичних, культурних та економічних явищ, та їх багатограними зв’язками з господарською, політичною і культурною історією” [4, с. 163]. Редакційна рада альманаху THESIS розподіляє соціальну історію на окремі складові: “З одного боку, соціальна історія – це історія конкретних соціальних явищ дитинства, відпочинку, сім’ї, хвороб і лікування; з іншого – реконструкція минулого невеликих містечок, робітничих поселень та сільських общин; з третього – дослідження психологічної мотивації та менталітету. Але водночас це й історія величезних територіальних та часових просторів, масових соціальних рухів та насильства в історії, соціальних процесів історичної трансформації (міграції, урбанізації, індустріалізації)” [5, с. 152].

Корені виникнення соціальної історії слід шукати на зламі XIX і XX ст. Саме цей час ознаменувався фундаментальними науковими відкриттями, які стали початком формування нової наукової картини світу, а разом з нею й способів його вивчення та розуміння. Розпочинається так званий “інтелектуальний перелом”, котрий на практиці набув форми “антипозитивістського бунту”. Як пише Л. Зашкільняк, критика позитивістського натуралізму і механіцизму наприкінці XIX ст. мала під собою серйозний ґрунт. У прагненні “онаучнення” історії позитивізм замінив парадигму філософії – парадигмою науки; філософія перетворилася у теорію науки, яка у гонитві за об’єктивною істиною втратила “людський” вимір самого процесу пізнання. Історична соціологія, що намагалася у своїх схемах віднайти загальний напрям і закономірності історичного процесу, за своїм змістом виявилася антиісторичною. Вона виходила з ідеї про прямолінійний еволюційний розвиток, у ході якого усі народи проходять одні й ті ж стадії, за подібних умов створюють одні й ті ж соціальні інститути. Такий підхід був до певної міри плідним, дозволяючи виокремити головні лінії розвитку. Однак, у ньому була закладена небезпечна однобічність: нехтування багатоманітністю соціальних форм і варіантів розвитку, тенденція підпорядкування фактів наперед створеній схемі [1, с. 141].

Слід наголосити, що виникнення парадигми соціальної історії було б неможливе без творчої спадщини таких видатних філософів,

соціологів, істориків як Е. Дюркгейм, Ф. Сіміан, В. Дільтей, М. Вебер, Г. Зіммель та ін. Так, наприклад, на думку В. Дільтея, історія має справу виключно з індивідуальним, особливим, неповторним. Історія не знає законів і узагальнень, вона близька до мистецтва, поезії, а серед наук – до описової психології. Г. Зіммель підкреслював, що ідеї й почуття особистостей складають дійсну причину історії. Важливу роль у становленні парадигми “соціального” відіграли ідеї Е. Дюркгейма, який розглядав суспільство як спільноту людей, що постає внаслідок переваги колективного (соціального) над одиничним (індивідуальним). Ф. Сіміан стверджував, що для кардинального оновлення історії необхідно подолати трьох “ідолів” попереднього історіописання: 1) “ідола політичного” – захоплення політичною історією-подією, 2) “ідола індивідуалізму” – зосередження на вчинках великих особистостей, 3) “ідола хронологічного” – жорсткого дотримання ланцюгової послідовності подій та явищ. На думку вченого, історична наука має займатися не подіями, а проблемами, вивчати (з метою визначення стабільного та визначеного) не часткові, а повторювані й регулярні явища [6, с. 202–203]. М. Вебер вважав, що для розуміння і пояснення історичних явищ потрібно насамперед встановити культурно-цільову мотивацію поведінки людей. Суспільство розвивається як взаємодія людей, що переслідують свої цілі. Джерела мотивації людей слід шукати не у соціально-економічних відносинах, а у культурному типі даного суспільства, який включає поряд з соціальними та економічними також етнічні, релігійні, звичаєві, громадські, групові та інші інтереси. Заслугою Вебера була, зокрема, побудова нової соціологічної парадигми історії, яка спиралася на врахування, з одного боку, культурно-ціннісних параметрів людської соціальної діяльності, а з другого, – суб’єктивних конструктивних можливостей історика [1, с. 147–148].

Процес становлення соціальної історії нерозривно пов’язаний з французькою історичною школою ХХ ст., також відомою під назвами “Школа “Анналів” або “Нова історична наука”. Засновники “Анналів”, М. Блок та Л. Февр, мали за мету створення міждисциплінарної “науки про людину”. Вони рішуче відмовились від подієвої історії на користь історії-проблеми. Під останньою вбачався ідеал “інтегральної історії” – узагальнення всіх аспектів людської життєдіяльності, що дасть змогу побачити людину через аналіз ширших соціальних явищ – політики, економіки, психології, духовного світу тощо. Безсумнівна заслуга французьких істориків полягала також у запровадженні у дослідження концепту ментальності. Загалом, можна визначити такі основні принципи “Анналів”, котрі, по суті, є також і принципами соціальної історії: історичний синтез, поєднання макро- та мікроісторичного підходів, антропологічний підхід, вивчення ментальності,

міждисциплінарний синтез та ін. Школа “Анналів” пройшла у своєму розвитку кілька етапів, у ході яких історична парадигма змінювалася часом доволі кардинально. Проте безумовною заслугою “нової історичної науки” є поява на сторінках історичних творів тих, хто завжди був присутнім у суспільстві, але був незаслужено позбавлений уваги традиційної історіографії – простих людей.

Таким чином, одна із найважливіших тенденцій сучасної історичної науки полягає у перетворенні історії в науку про людину. На жаль, у вітчизняній історіографії тривалий час увага приділялася лише людям влади (елітарній меншості), тоді як прості люди у свідомості істориків (насамперед за радянської доби) зливались у соціальні класи та абстрактні широкі народні маси. У результаті людина з властивою їй картиною світу, установками та життєдіяльністю опинялася десь на узбіччі історичного процесу. Втім, констатуємо, що впродовж останніх 10–15 років ситуація у даному напрямку суттєво покращилася й соціальна історія стає все більш популярною серед українських науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Л.: Львівський держ. ун-т ім. Ів.Франка, 1999. – 224 с.
2. Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история. Изд. 2-е испр. и доп. / Лорина Петровна Репина. – М.: Издательство ЛКИ, 2009. – 320 с.
3. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. Обзор шести столетий от Чосера до королевы Виктории / Джордж Маколей Тревельян. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – 607 с.
4. Зидер Р. Что такое социальная история? Разрывы и преемственность в освоении «социального» / Райнхард Зидер // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т.1. – Вып.1, 1993. – С. 163–181.
5. Социальная история. Предисловие // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т. 1. – Вып. 1, 1993. – С. 152–153.
6. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 375 с.